

COVID-19 AŞISI İLE İLGİLİ İNFODEMİNİN BİREYLERİN AŞI OLMA KARARINA ETKİSİ¹

Merve ERGÜNEY
Samsun Üniversitesi, Türkiye
merve.erguney@samsun.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-1397-5769>

Betül KARA
Samsun Üniversitesi, Türkiye
betullkraa@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-2061-2376>

<i>Atf</i>	Ergüney, M. & Kara, B. (2022). Covid-19 Aşısı ile İlgili İnfodeminin Bireylerin Aşı Olma Kararına Etkisi. The Turkish Online Journal of Design Art and Communication, 12 (2), 363-382.
------------	--

ÖZ

Covid-19 pandemisi ile birlikte gerek Türkiye’de gerekse dünya genelinde pandeminin büyüklüğü, hastalığın kökeni, bulaşma yolları, teşhisi, tedavisi vb. konulara yönelik gerçek dışı haberlerin hızla yayıldığı görülmüştür. Bunun bir neticesi olarak, Covid-19 pandemisi konusunda en yetkili kurumlardan biri olan Dünya Sağlık Örgütü bu durumu “infodemi” olarak adlandırmıştır. 2020 yılının Aralık ayından itibaren Türkiye’de Covid-19 aşılama çalışmalarının başlamasıyla birlikte aşı ile ilgili de pek çok infodemi hızla yayılmaya başlamıştır. Bu çalışmanın genel amacı, Türkiye’de Covid-19 aşısı ile ilgili infodeminin Samsun Üniversitesi öğrencilerinin aşı olma kararına etkisini tespit etmektir. Çalışmada nicel araştırma deseninde, betimsel veri analizi yapılmıştır. Veri toplama tekniği olarak ‘anket’ kullanılmıştır. Dijital ortamda hazırlanan anket Samsun Üniversitesi’nde okuyan tüm öğrencilere kısa mesaj yoluyla gönderilmiş ve 29.07.2021 - 16.08.2021 tarihleri arasında cevaplanan 517 anketin verileri çalışmada kullanılmıştır. Toplanan veriler nicel olarak incelenmiş ve ankette yer alan açık uçlu sorulara verilen cevaplardan dikkat çekici olanları da araştırma bulgularına eklenerek yorumlanmıştır. Araştırma sonucunda Samsun Üniversitesi öğrencilerinin genel olarak Covid-19 aşısına yönelik yalan haberlerden dolayı endişelendikleri ve bu haberlerin aşı olma kararlarını etkilediği ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Koronavirüs, Pandemi, Covid-19 Aşısı, İnfodemi, Yalan Haber.

THE EFFECT OF THE COVID-19 VACCINE-RELATED INFODEMIC ON INDIVIDUALS' DECISION TO VACCINATE

ABSTRACT

With the Covid-19 epidemic, it has been observed that untrue news about issues such as the size of the epidemic, the origin of the disease, the ways of transmission, diagnosis and treatment, both in Turkey and around the world, spread rapidly. As a result of this, the World Health Organization, one of the most authoritative institutions on the Covid-19 epidemic, has named this situation "infodemia". The start of Covid-19 vaccination studies in Turkey as of December 2020 has led to the rapid spread of many infodemic information about the vaccine. The general purpose of this study is to determine the effect of

¹ Bu çalışmada Tübitak-2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Desteği Programı kapsamında destek alınmıştır.

infodemic about the Covid-19 vaccine on the decision of Samsun University students to be vaccinated. In the study, descriptive data analysis was carried out in the quantitative research design. A 'survey' was used as a data collection technique. The questionnaire prepared in the digital environment was sent via short message to all students at Samsun University and the data of 517 questionnaires answered between 29.07.2021 and 16.08.2021 were used in the study. The collected data were analyzed quantitatively and the remarkable answers to the open-ended questions in the questionnaire were added to the research findings and interpreted. As a result of the research, it was revealed that Samsun University students were generally worried about the fake news about the Covid-19 vaccine, and this news affected their decision to be vaccinated.

Keywords: Covid-19, Coronavirus, Pandemic, Covid-19 Vaccine, Infodemic, Fake News.

GİRİŞ

Geleneksel medya olarak tanımlanan gazete, radyo, televizyon gibi kitle iletişim araçlarında geçmişten bu yana var olan ve önemli etik sorunların başında gelen ‘yalan haber’ sorunu, internet teknolojilerinin gelişmesi ve bireysel paylaşımların yapılabilmesiyle birlikte çok daha ileri boyutlara taşınmıştır. Yeni medyanın kolay ulaşılabilir ve etkileşimli yapısı, oldukça büyük bir içerik artışına sebep olurken bu ortamın bütünleşik yapısı içeriklerin daha kolay ve hızlı dağılmasına da imkân vermektedir (Akyüz ve diğerleri, 2021: 218). Vosoughi ve arkadaşları (2018: 1146)’nın yaptığı araştırmada yalan haberlerin yayılma hızının doğru haberlerin yayılma hızından 6 kat daha fazla olduğu ve yalan haberlerin 10 kat daha fazla kullanıcıya ulaştığı tespit edilmiştir. Gerek bireylerarası iletişimin gerekse kitle iletişiminin ciddi biçimde dönüşüme uğradığı ve gerçeğin ne olduğuna dair tanımının değiştiği dönemi anlatmak için kullanılan “*Hakikat Ötesi Çağ*” (Post Truth) kavramı (Keyes, 2019), gerçeğin kanıtlara dayandırılmadan aksettirildiği bu yeni dönem için kullanılan önemli bir tanımlamadır. Keyes, Hakikat Ötesi Çağ adlı çalışmasında, günümüzde “*hakikatin yerini inanılabilirliğin aldığı*” öne sürmektedir (Keyes, 2019: 9).

İnsanlık tarihinin ilk dönemlerinden bu yana var olan ancak teknolojinin ivme kazanmasıyla daha da yaygınlaşan yalan haberlere en çok maruz kalan ülkeler arasında Türkiye ilk sıralarda yer almaktadır. Reuters Institute for the Study of Journalism tarafından 2018’de hazırlanan Dijital Haber Raporu’nda 37 ülkedeki haber tüketicilerinin alışkanlıkları ve davranışları incelenmiş ve Türkiye’nin yalan habere en çok maruz kalan ülkelerin başında yer aldığı ortaya çıkmıştır. Yine söz konusu Rapor’a göre Türkiye’de internette karşılaştığı bilginin doğru olup olmadığı konusunda endişe duyanların oranının %60 olduğu tespit edilmiştir (Dijital Haber Raporu, 2018).

Bu veriler göz önüne alındığında, yalan haberlerle mücadele etmenin önemi ortaya çıkmaktadır. Haberin veya bilginin konusu insan sağlığı olunca konunun önemi daha da artmaktadır. Bu noktada bireylerin yeterli sağlık okuryazarlığına sahip olmasının gerekliliği öne çıkmaktadır. Sağlıkın Teşviki ve Geliştirilmesi Sözlüğü’nde sağlık okuryazarlığı, “*bireylerin, iyi sağlığı teşvik edecek ve sürdürececek şekilde bilgiye erişme, bilgiyi anlama ve kullanma becerisi ve motivasyonunu belirleyen bilişsel ve sosyal beceriler*” şeklinde yerini almıştır (TC. Sağlık Bakanlığı, 2011). Türkiye’de Sağlık Bakanlığı tarafından 2018 yılında yapılan, Türkiye Sağlık Okuryazarlığı Düzeyi ve İlişkili Faktörleri Araştırması’ndaki sağlık okuryazarlığı düzeyine bakıldığında, Türkiye’de toplumun %30,9’unun yetersiz, %38’inin sorunlu-sınırlı, %23,4’ünün yeterli, %7,7’sinin ise mükemmel sağlık okuryazarlığı düzeyine sahip olduğu görülmektedir. Buna göre, sağlık okuryazarlığı yetersiz olanlarla sorunlu-sınırlı olanların toplamının %68,9 olduğu görülmektedir. Dolayısıyla yetersiz ve sorunlu-sınırlı sağlık okuryazarlığı probleminin ülkedeki her on kişiden yedisini etkileyen önemli bir sorun olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2018).

Avrupa Birliği’ne üye sekiz ülkeyi kapsayan Avrupa Sağlık Okuryazarlığı (Health Literacy Survey European Union, HLS-EN) çalışmasında ise; araştırmaya dâhil edilenlerin, %12,4’ünün yetersiz, %35,2’sinin sorunlu, %36’sının yeterli ve %16,5’inin mükemmel sağlık okuryazarlığı düzeyinde olduğu saptanmıştır. Amerika’da yapılan sağlık okuryazarlığı araştırmasında bireylerin %12’sinin yeterli düzeyde, %53’ünün orta düzeyde, %22’sinin temel düzeyde, %14’ünün ise temel düzeyin altında sağlık

okuryazarlığına sahip olduğu tespit edilmiştir (Sørensen ve diğerleri, 2015, aktaran Akbal ve Gökler, 2020: 149). Türkiye %30,9 yetersiz sağlık okuryazarlığı ile Avrupa ve Amerika ile karşılaştırıldığında yetersiz sağlık okuryazarlığı düzeyinin neredeyse iki katına sahiptir. T.C. Sağlık Bakanlığı'nın 2019-2023 Stratejik Eylem Planında “*kendi sağlığının önemini farkında olan, sağlık sistemini etkin olarak kullanan ve sağlık okuryazarlığı yüksek bir toplum oluşturmak amacı doğrultusunda çalışmalar yürütülmesi*” hedeflenmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2019).

Türkiye'deki sağlık okuryazarlığı ile ilgili yetersizlik durumu, özellikle pandemi sürecindeki yalan haberlerin de etkisiyle birlikte, toplum sağlığı bakımından olumsuz bir tablo oluşmasına yol açabilecek potansiyele sahip olan önemli bir problemdir. 11 Mart 2020 tarihinde Covid-19 pandemisinin ilan edilmesi ve bu dönemde yalan haberlerin büyük bir ivme kazanmasıyla birlikte, Dünya Sağlık Örgütü tarafından yeni bir kavram olan ‘infodemi’ kavramı ortaya atılmıştır. Infodemi, Covid-19 pandemisi ile ilgili tüm yalan, yanlış ve komplo teorileri içeren haberleri tanımlamak üzere kullanılan bir kavramdır (Dünya Sağlık Örgütü, 2020). 14-16 Şubat 2020 tarihlerinde düzenlenen Münih Güvenlik Konferansı'nda Dünya Sağlık Örgütü Başkanı, Tedros Adhanom Ghebreyesus'un infodemi ile ilgili “*Biz sadece bir pandemiye karşı savaşmıyoruz, aynı zamanda infodemiye karşı savaş veriyoruz.*” (Erozan Gürsel, 2020) sözleri infodeminin en az salgın hastalık kadar ciddi ve önemli bir sorun olduğuna işaret etmektedir.

Dünya genelinde ilk Covid-19 vakalarının görülmesiyle birlikte sosyal medyada paylaşılan yanıltıcı bilgiler, komplo teorileri ve söylentiler hastalık ile ilgili gelişmeleri anlamayı ve pandemi ile mücadeleyi zorlaştırmıştır (Groza, 2020; O'Connor ve Murphy, 2020). Örneğin pandemi sürecinde yapılan yalan haberler sebebiyle İran'da virüsten korunmak amacıyla sahte alkol içen yaklaşık 800 kişi hayatını kaybetmiştir (Güler, 2020). Sosyal medya platformlarında Covid-19 pandemisine yönelik gerçek dışı video, fotoğraf, ses kaydı ve yazı formundaki içerikler kısa sürede kullanıcılar arasında paylaşılabilir. İnternette ve özellikle de sosyal medyada virüsten daha hızlı yayılan yalan haber ve yanlış bilgi, hastalık ile ilgili farkındalığın oluşmasını olumsuz yönde etkilemiştir (Türkiye Bilimler Akademisi, 2020: 47).

2020 yılının Aralık ayından itibaren Türkiye'de Covid-19 aşılama çalışmalarının başlamasıyla birlikte, aşı ile ilgili de pek çok infodemi hızla yayılmaya başlamıştır. Bu bilgiler arasında; aşının yüz felcine neden olduğu, kısırlığa neden olduğu, aşı çalışmalarında kullanılan enzimlerin genleri değiştirdiği, aşı yaptırana çip yerleştirileceği vb. birçok yalan, yanlış ve komplo teorisi içeren, hiçbir bilimsel dayanağı olmayan haber ve bilgiler yer almaktadır.²

Pandemi sürecinde doğruluğundan emin olunmayan haber ve bilgilerin paylaşımı tüm dünyada toplum sağlığını olumsuz yönde etkilediğinden, Birleşmiş Milletler (BM) tarafından “Verified” (Teyit Edilmiştir) adlı bir kampanya başlatılmıştır. Bu kampanya ile sosyal medya kullanıcılarına, pandemi ve hastalık ile ilgili mesajları paylaşmadan önce “Durakla” (Pause) çağrısı yapılmaktadır. BM'nin Küresel İletişim Dairesi'nden sorumlu Genel Sekreter Yardımcısı Melissa Flemig “Durakla” kampanyasının tanıtımında yaptığı konuşmada; “*kampanyanın amacı, insanların paylaşım yapmadan önce durup bir kez daha düşünmesini ve böylece bu davranışın bir sosyal kural haline gelmesini sağlayarak davranış değişikliği yaratmaktır*” ifadelerine yer vermiştir (BM Türkiye, 06 Temmuz 2020). BM gibi küresel bir kuruluşun mücadele ettiği sorunlar arasında yer alan *infodemi* ve *bunun getirdiği olumsuz sonuçlar* tüm dünya ülkelerini ilgilendiren önemli bir meseledir.

Bu çalışmanın konusu, Covid-19 aşısına yönelik infodeminin, bireylerin aşı olma kararını olumsuz yönde etkileyebileceği hipotezine dayanmaktadır. Çalışmanın amacı, Türkiye'de Covid-19 aşısı ile ilgili

² Covid-19 aşılara yönelik infodemi için bkz. Son dakika! Dünya bunu konuşuyor! Koronavirüs aşısıyla çip..., <https://www.milliyet.com.tr/galeri/son-dakika-dunya-bunu-konusuyor-koronavirus-asisiyla-cip-6380172/6>; Covid aşıları kısırlığa yol açar mı, hastalığı geçirenler ne zaman olabilir, uzun vadeli etkileri neler?.<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-57530274>, Erişim: 12.10.2021; Covid aşılıyla ilgili komplo teorileri neler, bilim insanları bunları nasıl çürütüyor?<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55172316>

infodeminin Samsun Üniversitesi öğrencilerinin aşı olma kararına etkisini tespit etmektir. Bu ana amaç çerçevesinde aşağıdaki alt amaçlara ulaşmak hedeflenmektedir:

- 1- Samsun Üniversitesi öğrencilerinin aşı ile ilgili infodemiye yayma konusundaki tutum ve davranışlarının tespit edilmesi,
- 2- Samsun Üniversitesi öğrencilerinin aşı ile ilgili infodemiye karşı farkındalık düzeylerinin tespit edilmesi,
- 3- Samsun Üniversitesi öğrencilerinin infodemiye teyit etme alışkanlıklarının tespit edilmesi.

LİTERATÜR TARAMASI

Covid-19 aşılama çalışmalarının başlamasıyla birlikte son iki yılda ulusal ve uluslararası literatürde infodemi ve aşı ile ilişkilendirilen çok sayıda çalışma yapılmıştır. Türkiye’de 12 - 26 Mayıs 2020 tarihleri arasında 65 ilde 5.010 kişiye anket uygulanmış ve bu anketin verilerinden yola çıkılarak “TRT Akademi İnfodemi Araştırması Raporu” yayınlanmıştır. Söz konusu çalışmada, yanlış bilgi içeren haberlerin en fazla hangi mecralarda yer aldığı ve katılımcıların bu haberlere yönelik farkındalık düzeyleri araştırılmıştır.

Sarıoğlu ve Turan (2020)’in 366 kişi üzerinde uyguladıkları anket ile, katılımcıların infodemi kavramı konusundaki farkındalığı, infodemi akışının katılımcılar üzerindeki etkisi ve infodeminin yayılmasında haber paylaşım alışkanlıklarının rolü incelenmiştir. Çalışmada infodemi kavramının bilinirliğinin sınırlı düzeyde olduğu, yalan haberlerin sosyal medya aracılığıyla yayılım hızının arttığı ve bu yolla normalleştirildiği ortaya çıkmıştır.

Akyüz (2021)’ün Türkiye’deki internet ve sosyal medya kullanıcılarının, pandemi dönemindeki iletişim pratikleri ve siyasi kimlikleri ile aşı tutumu ve karar alıcıların şeffaflığına yönelik algısı arasındaki ilişkiyi araştırdığı çalışmada; Ocak 2020 itibariyle katılımcıların Koronavirüs aşısı yaptırmada konusunda büyük ölçüde kararsız ve negatif tutum sahibi olduğu ortaya çıkmıştır. Akyüz (2021)’ün çalışması doğrudan infodeminin aşı olma kararına etkisine yönelik olmamakla birlikte, bulguları arasında aşı yaptırmayacağını söyleyenlerin aşı karşıtı iddialara inanma düzeyinin yüksek olduğu, aşı yaptıracaklarını söyleyenlerin ise aşı karşıtı iddialara inanma düzeyinin düşük olduğu yönünde bir sonuç ortaya çıkmıştır.

Kesgin ve Ünlü (2021), 11-24 Şubat 2021 tarihleri arasında 1092 katılımcıya uyguladıkları anket ile bireylerin aşı hakkındaki haberlere dair farkındalık düzeylerinin belirlenmesini ve söz konusu haberleri takip etme, teyit etme, ilgili haberlere güvenme ve önem verme eğilimlerini ortaya koymayı amaçladıkları bir araştırma yapmışlardır. Araştırma sonucunda; *“bireylerin medyadaki aşı haberlerini güvenilir ve yeterince bilgi verici bulmadıkları, sosyal medyada çok fazla yalan haber içeriği olduğunu düşündükleri, Sağlık Bakanı’nın aşıyla ilgili açıklamalarına önem vermekle birlikte aşıyla ilgili haberleri farklı kaynaklardan da karşılaştırarak takip ettikleri ve medyadaki aşı tartışmalarının Covid-19 aşısına ilişkin tutumlarını etkilemediğini düşündükleri”* ortaya çıkmıştır.

Genç (2021)’in 18 yaş üzeri 592 kişiye uyguladığı anket ile, Covid-19 hastalığına yönelik algı ve Covid-19 aşısına yönelik tutumları ortaya koymayı amaçladığı çalışmanın sonucunda; aşı olma kararını en çok etkileyen grubun doktorlar olduğu; geleneksel medya araçlarını yüksek sıklıkta kullanan katılımcıların Covid-19’un nispeten daha az bulaştırıcı olduğunu düşündükleri ve Covid-19 aşısına yönelik daha olumlu tutum sergiledikleri tespit edilmiştir. Söz konusu araştırma sonuçlarına göre ayrıca, sosyal medyayı yüksek sıklıkta kullanan katılımcıların, Covid-19 aşısı olma kararında sırasıyla aile üyeleri, arkadaş çevresi ve ünlü kişilerden etkilendiği; sosyal medyaya yüksek düzeyde güven duyanların Covid-19 aşısına yönelik daha olumlu tutuma sahip olduğu ortaya çıkmıştır.

Yıldırım ve Kelebek (2021) tarafından, Covid-19 pandemisi sırasında karantinaya giren bireylerin internet haber siteleri ve özellikle sosyal medya üzerinden yayımlanan bilgilerin doğru ve güvenilirliğine ilişkin görüşlerini incelemeyi amaçlayan bir araştırma yapılmıştır. Derinlemesine görüşme yapılan 5 kadın ve 5 erkek olmak üzere 10 katılımcıdan elde edilen görüşler sonucunda, katılımcıların internet ve

sosyal medyadan edindikleri bilgiler çerçevesinde Covid-19 aşısına çok güvenmediklerini ve aşıya yönelik olumsuz söylentiler sebebiyle aşı olmak istemedikleri ortaya çıkmıştır.

İngiltere’de Ofcom tarafından 6-8 Ağustos 2021 tarihleri arasında 2000 kişiye uygulanan anket ile “Covid 19 Haberleri ve Bilgileri: Tüketim ve Tutumlar” adlı bir araştırma yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına bakıldığında, katılımcıların aşı ile ilgili görüşleri arasında Covid-19 aşısının insanlara izlenebilir mikroçipler yerleştirme planının bir kılıfı olduğu ve doğurganlığı azalttığı yönünde görüşlerin yer aldığı tespit edilmiştir.

Wilson ve Wiysonge (2020)’nin sosyal medyanın ve çevrimiçi yabancı dezenformasyon kampanyalarının aşılama oranları ve aşı güvenliğine yönelik tutumlar üzerindeki etkisini küresel olarak değerlendirmeyi amaçladıkları çalışmalarında, sosyal medya aracılığı ile yayılan Covid-19 aşısına yönelik yanlış bilgilerin bireylerin aşı olma isteğini azalttığı ortaya çıkmıştır.

Loomba ve arkadaşları (2021) tarafından Covid-19 aşısı ile ilgili çevrimiçi yanlış bilgilere maruz kalmanın aşılama niyetini nasıl etkilediğini ölçmek amacıyla bir araştırma yapılmıştır. Bu araştırmaya 7- 14 Eylül tarihleri arasında çevrimiçi bir panel aracılığı ile 4000 kişi İngiltere ve 4001 kişi Amerika’dan olmak üzere 8001 kişi dâhil edilmiştir. Katılımcılar kontrol grubu ve deney grubu olarak ayrılmışlardır. İngiltere’de 3000 kişi deney grubu, 1000 kişi kontrol grubu; Amerika’da ise 3001 kişi deney grubu, 1000 kişi kontrol grubu olarak seçilmiştir. Deney grupları Covid-19 ile ilgili çevrimiçi yanlış bilgilere maruz bırakılırken, kontrol grupları gerçek bilgilere maruz bırakılmıştır. Sonuç olarak yanlış bilgiye maruz kalmanın bireylerin aşı olma niyetlerini azalttığı ortaya çıkmıştır.

Lockyer ve arkadaşları (2021), İngiltere’de bireylerin Covid-19’a yönelik inançları ve yanlış bilgilerle etkileşimlerinin aşıya yönelik tutumlarına etkisini ölçmeyi amaçladıkları bir araştırma yapmışlardır. Bradford kentinin farklı etnik gruplar ve farklı bölgelerinde yaşayan 20 kişi ile yapılan derinlemesine görüşmeler sonucunda, katılımcıların pandemi sırasında ne kadar çok kafası karışmış, sıkıntılı ve güvensiz hissediyorlarsa, aşıya karşı da o kadar az olumlu yaklaştıkları ortaya çıkmıştır.

Krikorian ve arkadaşları (2021), Covid-19 aşısına yönelik yanlış bilgilerin aşı güvenliği algısına etkisini araştırmayı amaçladıkları çalışmalarında, 18 yaş üzerindeki 1950 kişiye uyguladıkları anket sonucunda, Covid-19 aşısının güvensiz olduğunu düşünen bireylerin aşı olmaya karşı isteksiz oldukları sonucuna ulaşmışlardır.

Aşı ve infodemi ile ilişkilendirilen ulusal ve uluslararası literatürdeki çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde; Covid-19 aşısına yönelik infodeminin bireylerin aşı olma kararını etkilediği ve aşı olma isteğini azalttığı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca söz konusu literatürde, Türkiye’de yaşayanların örneklem olarak ele alındığı ve Covid-19 aşısına yönelik infodeminin aşı kararına etkisini doğrudan araştıran çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Bu çalışma ile ilgili literatüre katkı sağlanmış olacaktır.

YÖNTEM

Bu çalışmada *nicel araştırma* deseni kullanılmıştır. Bu kapsamda *betimsel araştırma* yapılmıştır. Betimsel araştırma, yaşayanların ve yaşananların ne olduğunun betimlenerek açıklanması şeklinde tanımlanabilir. Betimsel araştırmalarda olmuş bitmiş olgular değil, varlığını sürdüren olgular üzerinde araştırma yapılır (Sönmez ve Alacapınar, 2019: 48). Bu çalışma kapsamında ele alınan *infodeminin bireylerin aşı olma kararına etkisi* konusu da hâlen devam eden, etkileri süren bir konudur. Bununla beraber söz konusu süreçte yaşananlar ortaya konulmuş olacaktır. Dolayısıyla bu çalışma, betimsel araştırma yöntemine uygundur.

Çalışmada ayrıca, anket soruları içerisinde bir soruda içerik analizi, bir soruda da kümeleme (cluster analizi) yöntemleri kullanılmıştır.

İçerik analizi, veriden onun içeriğine ilişkin tekrarlanabilir ve geçerli sonuçlar çıkarmak üzere kullanılan bir araştırma tekniğidir (Krippendorff 1980: 25). Kümeleme (cluster analizi) yönteminde, amaç birbirinden farklı ya da birbiriyle aralarında ortaklık olan değişken ya da verileri kümelerde gruplandırmaktır (Sala ve Bragulat, 2004).

Veri Toplama Aracı

Çalışmada saha araştırması yapılmış, veri toplama aracı olarak ise anket kullanılmıştır. Anket, insanların neyi bildiği, ne düşündüğü, neye sahip oldukları, şimdi ve geçmişte ne yaptıkları, ne gibi planlarının olduğu, tutumları, zevkleri, ön yargıları, inançları ve değerleri gibi verilerin toplanmasında kullanılmaktadır (Berger, 2000: 187 aktaran Mert, 2021: 99). Bu çalışmanın anket sorularının hazırlanmasında araştırma konusu ile ilgili literatürden yararlanılmıştır. (TRT Akademi, 2020; Akyüz, 2021; Ofcom Report, 2021; Loomba vd., 2021; Krikorian, 2021) Anketin geçerliliğini artırmak için anket soruları ilgili alanda çalışan iki ayrı uzmana gönderilmiş ve onlardan alınan geri dönüşler doğrultusunda revize edilmiştir. 6 bölüm ve 23 sorudan oluşan anketteki bölümler ve soruların dağılımı şöyledir:

1. Bölüm: Gündem Takibi (4 kapalı uçlu soru)
2. Bölüm: İletişim Kanallarına Güven Düzeyi (2 kapalı uçlu soru)
3. Bölüm: Aşı Kararı (2 kapalı uçlu soru)
4. Bölüm: Aşıya Yönelik İnfodemiye Maruz Kalma (4 kapalı uçlu 1 açık uçlu soru)
5. Bölüm: İnfodemi Teyit Mekanizmaları (5 kapalı uçlu soru)
6. Bölüm: Aşıya Yönelik İnfodeminin Paylaşımı (5 kapalı uçlu soru)

Anket sorularının 22'si kapalı uçlu sorulardan oluşmaktadır. Bu soruların 8'inde verilen seçeneklerin dışında bir görüş belirtmek isteyen katılımcıların cevaplaması için 'diğer' seçeneği de yer almaktadır. Sorulardan 1'i ise açık uçlu bir soru olarak tasarlanmıştır.

Anket soruları Google Form'a aktarılarak dijital hale getirilmiştir. Çalışmanın amacı ve konusuna uygun olarak hazırlanan çevrimiçi anket linki, Samsun Üniversitesi Öğrenci İşleri Daire Başkanlığı aracılığı ile kısa mesaj yoluyla Samsun Üniversitesi'nin tüm öğrencilerine gönderilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada herhangi bir örneklem alınmayarak bütün öğrencilere ulaşılmıştır.

Bu çalışma kapsamında uygulanan anket çalışması, Samsun Üniversitesi Rektörlüğü'ne bağlı Etik Kurul'un 24.05.2021 tarih, 11 nolu toplantı ve 2021-20 sayılı kararında uygun görülmüş ve onaylanmıştır. Ayrıca anketin uygulanması sırasında katılımcılardan bilgilendirilmiş onam alınmıştır.

Çalışma Grubu

Samsun Üniversitesi'nde 2021 yılında, 1297 kadın ve 2187 erkek olmak üzere toplam 3484 aktif öğrenci bulunmaktadır. Çalışma kapsamında hazırlanan çevrimiçi anket 29.07.2021 ve 16.08.2021 tarihleri arasında 517 öğrenci tarafından cevaplandırılmıştır. Aşağıda gösterilen Tablo 1'de araştırmaya katılan üniversite öğrencilerine ait demografik bilgiler yer almaktadır.

Tablo 1. Üniversite Öğrencilerinin Demografik Bilgileri

		Sayı	%
Cinsiyet	Kadın	264	% 51.1
	Erkek	253	% 48.9
Yaş	18-20	264	% 51.1
	21-23	201	% 38.9
	24-26	21	% 4.1
	27-30	13	% 2.5
	31 ve Üstü	18	% 3.5
Sınıf	Birinci Sınıf	102	% 19.72
	İkinci Sınıf	254	% 49.12
	Üçüncü Sınıf	126	% 24.37

	Dördüncü Sınıf	35	% 6.76
--	----------------	----	--------

Bu çalışmada araştırmanın yapıldığı 29.07.2021-16.08.2021 tarihleri arasında Türkiye’de aşı olma kararı tamamen gönüllülük esasına dayanmakta idi. 06.09.2021 tarihinden itibaren ise aşılama çalışmaları gönüllülük esasına göre yürütülmeye devam edilmekle birlikte, aşı süreci tamamlanamayan veya hastalığı geçirmemiş kişilerin; konser, sinema ve tiyatro gibi vatandaşların toplu olarak bulunduğu faaliyetlere katılımında ya da uçak, otobüs, tren veya diğer toplu ulaşım araçlarıyla gerçekleştirecekleri şehirlerarası seyahatler için negatif sonuçlu PCR Testi zorunluluğu getirilmesi; bununla birlikte aşı süreci tamamlanmamış ve hastalığı geçirmemiş olan öğrenci, öğretmen ve okul çalışanlarından haftada iki kez PCR testi isteneceği kararlaştırılmıştır (İçişleri Bakanlığı Genelgesi, 2021). Dolayısıyla bu çalışmada elde edilen veriler, daha sonra alınmış olan kararlar neticesinde değişkenlik göstermiş olabilir. Bu nedenle çalışmada herhangi bir genelleme yapma amacı güdülmektedir. Çalışma, araştırmanın yapıldığı tarihler ve örneklem bazında değerlendirilebilir. Mert (2021: 103), kimi çalışmalarda *genellenebilirlik* değil *keşfedicilik* ön plana çıktığından araştırmacının amacına ve araştırılan birimin niteliğine paralel olarak temsil edicilik meselesine farklı bakılabileceğini ifade etmiştir. Bu çalışmada da *genellenebilirlik* yerine *keşfedicilik* ön plana çıkmaktadır.

Verilerin Analizi

Verilerin analizi, cevaplanan 517 anket üzerinden yapılmıştır. Toplanan veriler SPSS Programı aracılığı ile işlenerek betimsel olarak incelenmiştir. Ankette, katılımcı öğrencilere aşı ile ilgili yanlış olduğunu düşündükleri ve onları çok etkileyen haberlerin neler olduğu yönünde açık uçlu bir soru sorulmuş ve cevaplar içerik analizine tâbi tutularak kodlanmıştır (Grafik 11). Böylece söz konusu sorunun benzer cevapları ayrı ayrı kodlanarak kategorize edilmiştir.

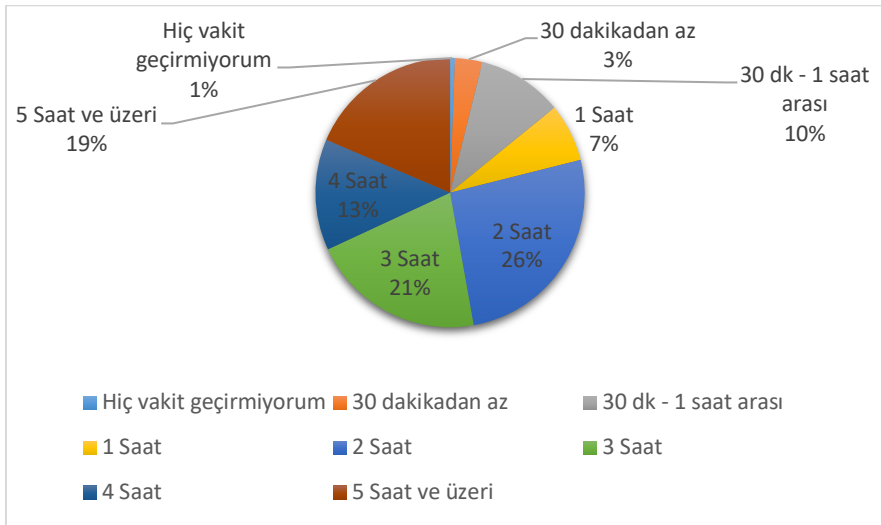
Ayrıca Grafik 12’de yer alan veriler yorumlanırken kümeleme (cluster) analizi yapılmış, böylece birbiriyle aralarında ortaklık olan veriler kümelenecek yorumlanmıştır.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Gündem Takibi

İnternetin yaygınlaştığı ve sosyal medya ortamlarının kullanılmaya başlandığından bu yana birçok insan haber ve bilgi kaynağı olarak sosyal medyayı kullanmaktadır. Katılımcı öğrencilere günlük olarak sosyal medyada geçirdikleri sürenin ne kadar olduğu sorulmuş ve sonuçlar Grafik 1’de gösterilmiştir.

Grafik 1: Sosyal Medyada Geçirilen Süre

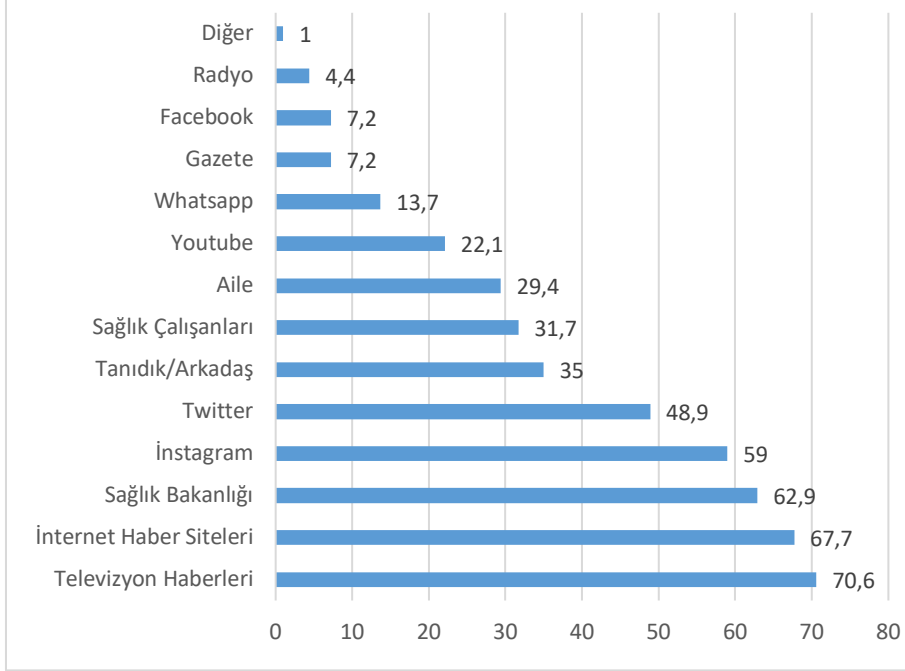

Grafik 1 incelendiğinde katılımcı öğrencilerin günde ortalama 2 saat 45 dakikalarını sosyal medya ortamlarında geçirdikleri ortaya çıkmaktadır. We Are Social Türkiye 2021 Raporu’na göre Türkiye’de

sosyal medya kullanıcıları günde ortalama 2 saat 57 dakikalarını sosyal medya ortamlarında geçirdikleri tespit edilmiştir (We Are Social, 2021). Dolayısıyla katılımcı öğrencilerin sosyal medya ortamlarında geçirdikleri süre We Are Social Türkiye 2021 Raporu'nda tespit edilen ortalama süre ile oldukça yakındır.

Katılımcı öğrencilere pandemi sürecinde bilgi edindikleri haber kaynaklarının neler olduğu sorulmuş ve sonuçlar Grafik 2'de gösterilmiştir.

Grafik 2: Pandemi Sürecinde Bilgi Edinilen Haber Kaynakları (%)

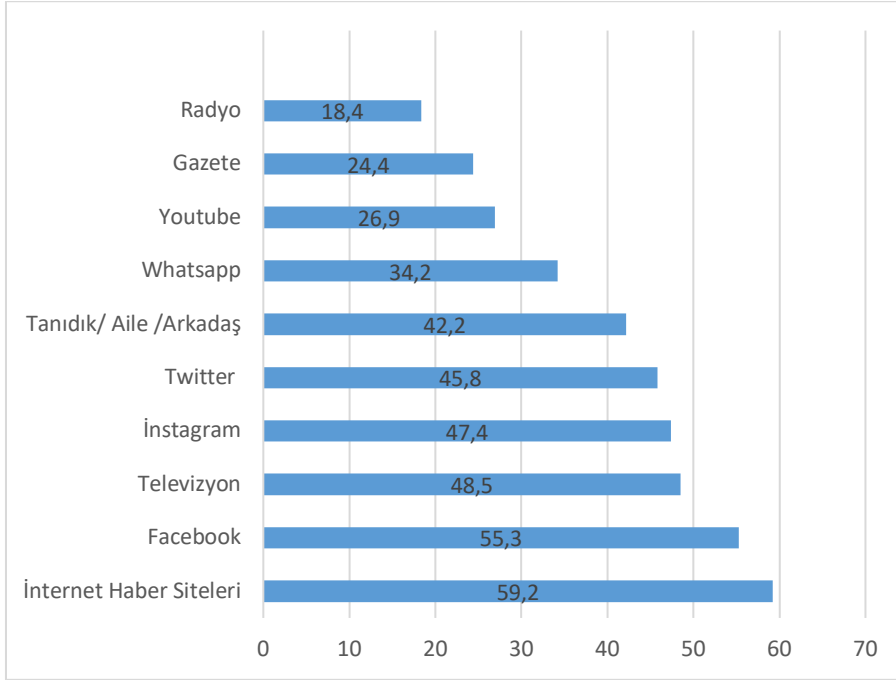
Grafik 2 incelendiğinde öğrencilerin pandemi ile ilgili haberleri en çok televizyon haberlerinden aldıkları görülmektedir. Dolayısıyla katılımcı öğrencilerin sosyal medya ortamlarında uzun vakitler geçirmelerine rağmen, geleneksel medya araçlarından biri olan televizyonu da bilgi ve haber kaynağı olarak takip ettikleri görülmektedir. Televizyon haberlerinin ardından en fazla bilgi edinilen haber kaynakları sırasıyla internet haber siteleri, Sağlık Bakanlığı ve Instagram olmuştur. TRT Akademi İnfodemi Araştırması Raporu'na göre pandemi döneminde koronavirüsle ilgili bilgileri takip etmek için yoğun olarak televizyon haberlerinin (%76) izlendiği tespit edilmiştir. Televizyon haberlerinden sonra en fazla takip edilen bilgi kaynakları internet haber siteleri (% 42) ve Sağlık bakanlığı (% 32) olmuştur (TRT Akademi, 2020). Dolayısıyla bu çalışma kapsamında pandemi sürecinde bilgi edinilen haber kaynaklarına yönelik elde edilen veriler ile TRT Akademi İnfodemi Araştırması verileri benzerlik göstermektedir.

Geleneksel medya araçları olan televizyon, gazete ve radyonun bilgi ve haber kaynağı olarak kullanım durumu, bu çalışma verilerine göre toplam % 82,3 oranındadır. Bu sonuç, İngiltere'de Ofcom tarafından yapılan araştırma verileri ile benzerlik göstermektedir. Söz konusu araştırmaya göre katılımcıların %84'ünün pandemi hakkında haber ve bilgi kaynağı olarak geleneksel medyayı tercih ettiği ortaya çıkmıştır (Ofcom Report, 2021).

İletişim Kanallarına Güven Düzeyi

Kitle iletişim araçlarından yayılan haberlerin güvenilirliği konusu süregelen bir şekilde araştırmacıların ilgisini çekmiş ve bu konuda çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmada da katılımcı öğrencilere hangi haber kaynaklarının daha fazla yanlış bilgi/haber içerdiğini düşündükleri sorulmuş ve sonuçlar Grafik 3'te gösterilmiştir.

Grafik 3: Yanlış Bilgi İçerdiği Düşünülen Haber Kaynakları (%)

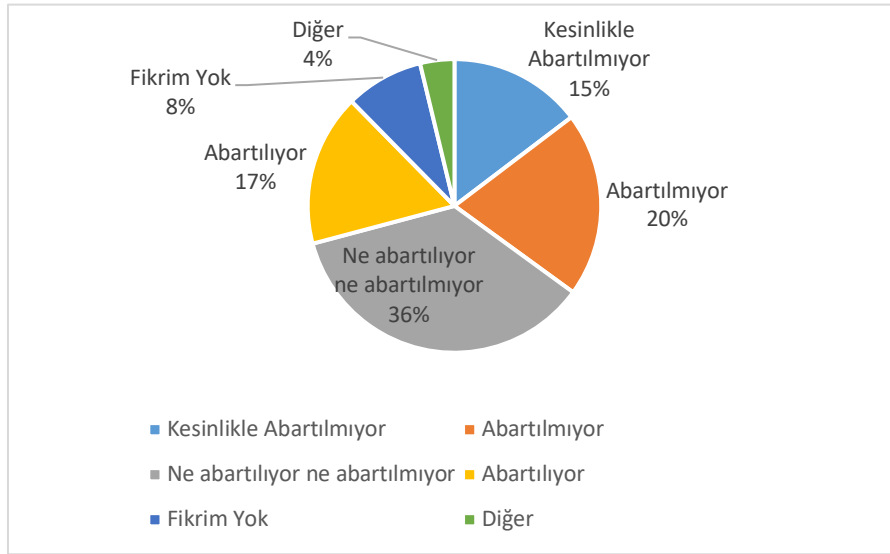

Grafik 3 incelendiğinde, öğrencilerin yarısından fazlasının internet haber sitelerinin yanlış bilgi/haber içerdiğini düşündükleri görülmektedir. Genel olarak katılımcı öğrenciler tarafından daha çok sosyal medya ortamlarının (Facebook, Instagram, Twitter, Whatsapp) yanlış bilgi/haber içerdiği düşünülmektedir. TRT Akademi İnfodemi Araştırması verilerine bakıldığında da en fazla yanlış haber ve bilgi içerdiği düşünülen kanalların genel olarak Facebook ve Instagram gibi sosyal medya kanalları olduğu tespit edilmiştir (TRT Akademi, 2020). Yalan haberin sosyal medyada daha fazla yer alması durumu yalan haber tanımlamalarında da kendisine yer bulmuştur. Örneğin Edson (2018:138), yalan haberi “haber raporu gibi görünen, uydurma bilgilere dayalı viral paylaşımlar” şeklinde tanımlanmaktadır.

Grafik 2’de görüldüğü üzere televizyon, pandemi ile ilgili haberlerin en çok takip edildiği kitle iletişim aracı olmasına rağmen, yine çoğunluk tarafından yanlış bilgi/haber içerdiği düşünülen iletişim ortamları arasında yer almaktadır. İletişim ortamları içerisinde radyonun diğer iletişim ortamlarına nazaran daha az kişi tarafından (%18,4) yanlış bilgi/haber içerdiği düşünülmektedir.

Katılımcı öğrencilere Covid-19 pandemisinin medya tarafından abartılıp abartılmama durumu hakkındaki düşünceleri sorulmuş ve sonuçlar Grafik 4’te gösterilmiştir.

Grafik 4: Pandemi Döneminde Medyada Yer Alan Haberlere Yaklaşım (%)

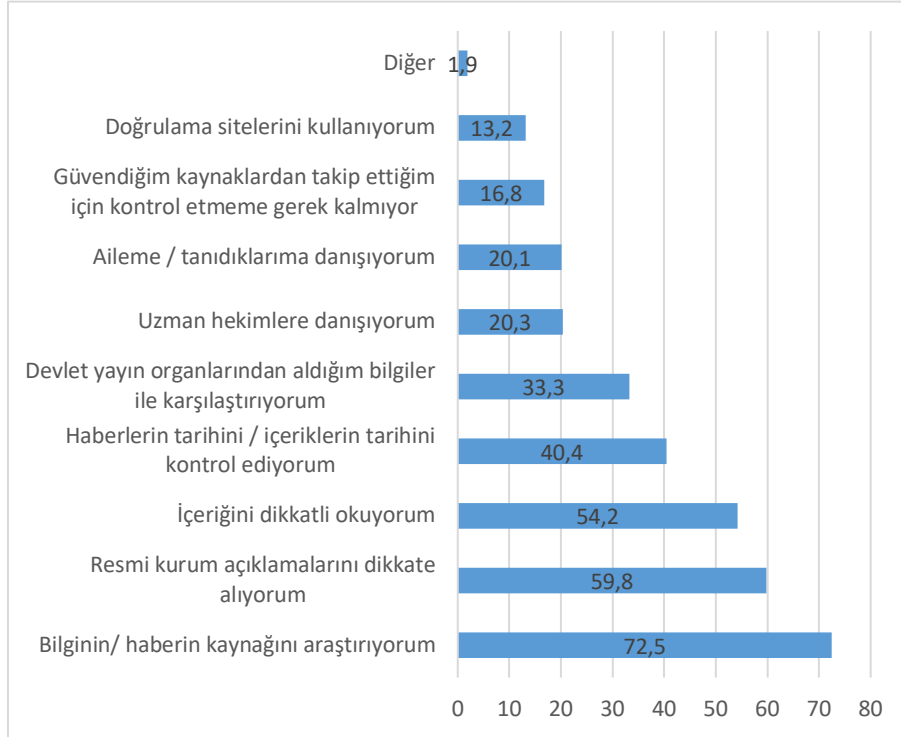
Grafik 4'e göre katılımcı öğrencilerin yarısından fazlası, Covid-19 pandemisinin medya tarafından abartılmadığını düşünmektedir. Öğrencilerin %15'i Covid-19 pandemisinin medya tarafından kesinlikle abartılmadığını, % 20'si abartılmadığını, % 36'sı ise ne abartıldığı ne de abartılmadığını yani olduğu gibi verildiğini; % 17'si ise abartıldığını düşünmektedirler. Öğrencilerin %8'i ise bu konu hakkında fikrinin bulunmadığını belirtmişlerdir. Tüm katılımcı öğrencilerin pandemi döneminde medyada yer alan haberlerin abartılıp abartılmaması konusundaki görüşleri genel olarak değerlendirildiğinde, büyük oranda abartılmadığı yönündeki görüşün hâkim olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Diğer seçeneğini işaretleyen öğrencilerin görüşleri arasında; “medyaların yandaş olduğu için kendileri nasıl isterse öyle yayın yaptıkları”, “haberlerin abartılmadığı çünkü yalan haber olduğu”, “medyanın doğruları dünyada ve Türkiye’de söylemediği ve çarpıtığı” ve “medyanın insanları kandıracağı” şeklinde görüşler yer almaktadır. Dolayısıyla bu görüşleri ifade eden katılımcı öğrencilerin pandemi döneminde medyada yer alan haberlere güvenmediğini söylemek mümkündür.

Haber Kaynaklarını Teyit Etme Durumu

Öğrencilere Covid-19 aşısı ile ilgili bilgi ve haberleri teyit etme durumları sorulmuş ve sonuçlar Grafik 5’te gösterilmiştir.

Grafik 5: Covid-19 Aşısı ile İlgili Haberleri Teyit Etme Durumu (%)

Grafik 5 incelendiğinde katılımcı öğrencilerin farklı yollar kullanarak Covid-19 aşısına yönelik haberleri teyit ettiği görülmektedir. Sarıoğlu ve Turan (2020)'in çalışmalarında da katılımcılar arasında sosyal medyadan aldıkları haberleri teyit edenlerin oranı %72,5 gibi yüksek bir seviyede çıkmıştır. Bu veriler bireylerin medyadan aldıkları haberlere güvenmedikleri ve teyit etme ihtiyacı hissettiklerini göstermektedir. Benzer şekilde, Kesgin ve Ünlü (2021)'nin çalışmasında da bireylerin aşıyla ilgili haberleri farklı kaynaklardan elde ettikleri bilgiler ile karşılaştırarak takip ettikleri ortaya çıkmıştır.

Covid-19 aşısı ile ilgili haberleri teyit etme durumuna yönelik katılımcı öğrencilerin %1,9'u diğer seçeneğini işaretleyerek yanıt vermişlerdir. Diğer seçeneğini işaretleyen öğrenciler, “*bilim insanlarını ve bilimsel tarafsız makaleleri takip ediyorum.*”, “*Farklı sitelerle karşılaştırıyorum*”, “*Teyit.org sitesinin de doğru teyitler yapmadığına şahit oldum. Her şeyi teyit ederim.*”, “*Haberde yüzeysel olarak değil de altında aslında verilmek istenen mesaj ne her zaman ona bakar, araştırır, sorgular ve anlamaya çalışırım.*”, “*Karşılaştırma yapmaya gayret ediyorum.*” şeklinde cevaplar vermişlerdir. Dolayısıyla diğer seçeneğini işaretleyerek görüş belirten katılımcılar da karşılaştıkları haberleri bir şekilde teyit etmeye çalıştıklarını ifade etmişlerdir.

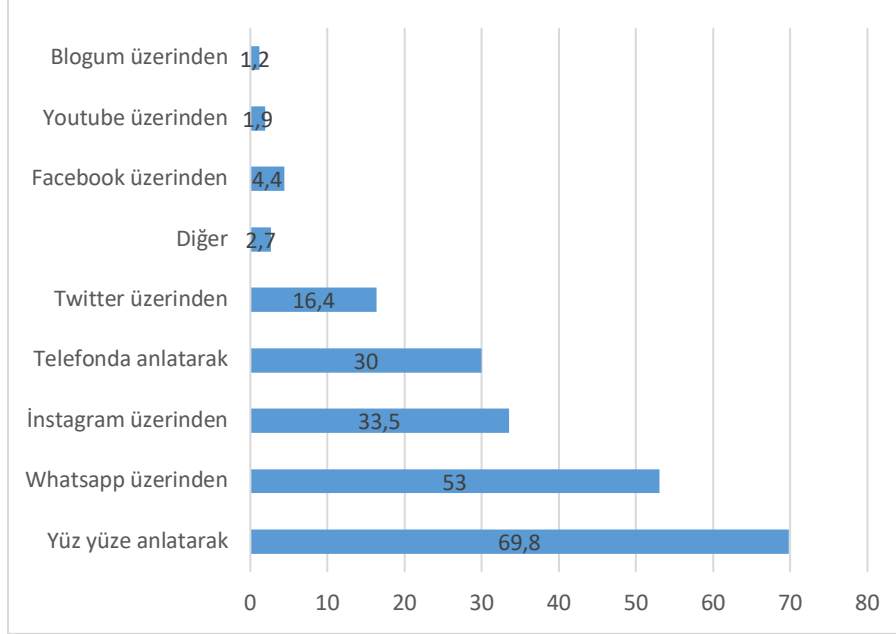
Türkiye’de medyadaki şüpheli içerikleri araştırmak üzere kurulan Teyit, Doğruluğu Ne?, Malumatfurus, Yalansavar, Günün Yalanları ve Doğruluk Payı isimli doğrulama siteleri bulunmaktadır. Bu araştırmanın verilerine göre doğrulama siteleri, haberlerin teyit edilmesinde en az başvurulan yollardan biridir. TRT Akademi İnfodemi Araştırması verilerine bakıldığında da doğrulama sitelerinin en az kullanılan teyit kaynağı olduğu görülmektedir (TRT Akademi, 2020: 240). Dolayısıyla genel olarak doğrulama sitelerinin bilgilerin teyit edilmesinde oldukça az kullanıldığını söylemek mümkündür.

Grafik 5’te yer alan veriler değerlendirildiğinde, katılımcı öğrencilerin genel olarak iletişim araçlarından aldıkları haberlerin doğruluğuna güvenmedikleri ve farklı yollarla bu haberleri teyit etmeye çalıştıkları söylenebilir.

Haber ve Bilgileri Paylaşım Durumu

Katılımcı öğrencilere haber ve bilgileri hangi kanallardan paylaştıkları sorulmuş ve sonuçlar Grafik 6'da gösterilmiştir.

Grafik 6: Öğrencilerin Haber ve Bilgileri Paylaştığı Kanallar (%)

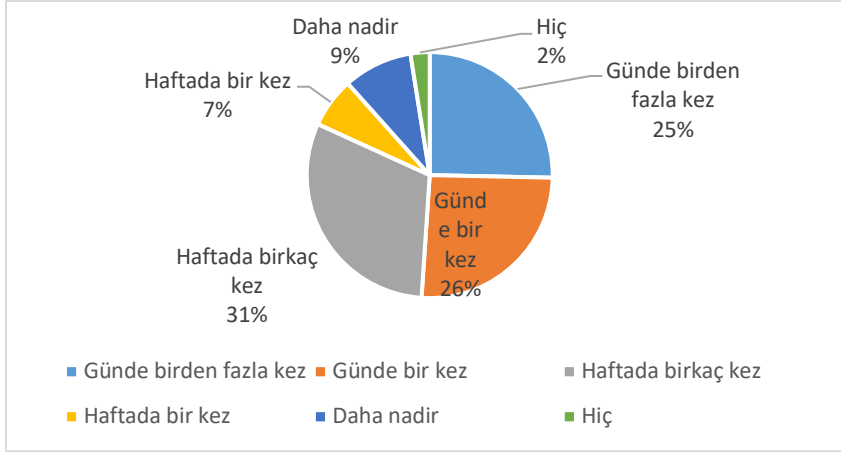

Grafik 6 incelendiğinde, katılımcı öğrencilerin kendilerine gelen bilgileri en çok yüz yüze ortamlarda paylaştıkları görülmektedir. 12-26 Mayıs 2020 tarihleri arasında, (bireylerin evlerine daha çok kapandıkları bir dönem) yapılan TRT Akademi İnfodemi Araştırması verilerine göre pandemi döneminde en çok bilgi paylaşımı yapılan kanalın %40 oranıyla Whatsapp olduğu tespit edilmiştir. Whatsapp'tan sonra en çok bilgi paylaşımının %32 oranıyla yüz yüze, %25 oranıyla telefon ile gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Bu çalışmada ise, katılımcı öğrencilerin en çok yüz yüze ortamlarda bilgi ve haber kaynaklarını paylaştıkları sonucu çıkmıştır. Dolayısıyla, iki çalışma arasındaki bu farklılığın nedeni, bu araştırmanın yapıldığı tarihlerin bireylerin daha fazla yüz yüze ortamlara katıldıkları bir döneme denk gelmesi ile ilgili olabilir.

Covid-19 Aşısına Yönelik Gündem Takibi

Katılımcı öğrencilere Covid-19 aşısı ile ilgili haberleri takip etme sıklıkları sorulmuş ve sonuçlar Grafik 7'de gösterilmiştir.

Grafik 7: Covid-19 Aşısı ile İlgili Haberleri Takip Sıklığı (%)

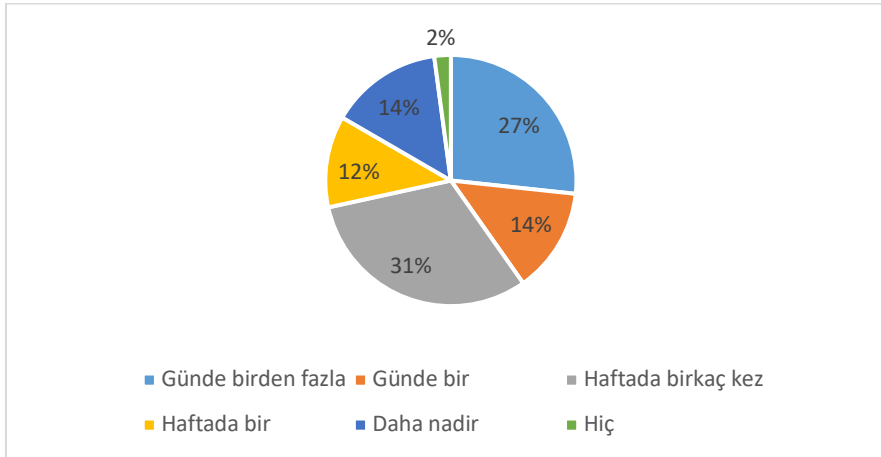

Grafik 7’deki veriler bireylerin toplumu ilgilendiren kriz dönemlerinde medyaya olan bağlılığını ortaya koymaktadır. Nitekim katılımcı öğrencilerin neredeyse tamamının farklı sıklıklarla da olsa Covid-19 aşısı ile ilgili haberleri takip ettiği anlaşılmaktadır.

Covid-19 Aşısı ile İlgili Yanlış Bilgi İçerdiği Düşünülen Haberlere Yönelik Veriler

Katılımcı öğrencilere Covid-19 aşısı ile ilgili yanlış bilgi içerdiğini düşündükleri haberlerle karşılaşma sıklıkları sorulmuş ve sonuçlar Grafik 8’de gösterilmiştir.

Grafik 8: Covid-19 Aşısı ile İlgili Yanlış Bilgi İçerdiği Düşünülen Haberlerle Karşılaşma Sıklığı (%)

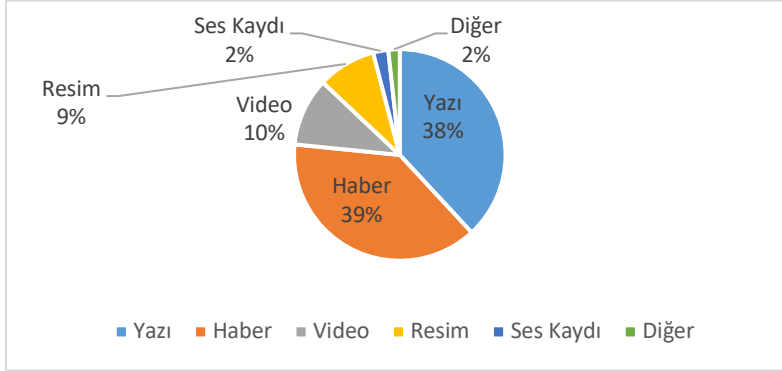

Grafik 8’de görüldüğü üzere katılımcı öğrencilerin yalnızca %2’si Covid-19 aşısı ile ilgili yanlış bilgi içerdiği düşünülen haberlerle hiç karşılaşmadıkları yönünde cevap vermişlerdir. Dolayısıyla katılımcı öğrencilerin neredeyse tamamının yanlış olduğu düşünülen haberlerle karşılaşmış olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Akyüz (2021)’ün çalışmasında “Covid-19 konusunda şüpheli/yanıltıcı bilgiye internet ve sosyal medyada ne sıklıkla maruz kaldıkları” sorulmuş ve katılımcıların %58,8’i her gün, %24’ü de haftada birkaç kez karşılaştığını ifade etmiştir. “Hiç karşılaşmadım” diyenlerin oranı ise %1,8 olarak tespit edilmiştir. Dolayısıyla Akyüz (2021)’ün çalışmasında yanlış bilgi içerdiği düşünülen haberlerle karşılaşma durumu ile ilgili elde edilen veriler ile bu çalışmanın verileri benzerlik göstermektedir. Söz konusu veriler, Covid-19 pandemisi ve aşı ile ilgili olarak insanların yanlış olduğunu düşündüğü bilgilerle çok fazla muhatap olduklarını göstermektedir.

Katılımcı öğrencilere aşı ile ilgili yanlış olduğu düşünülen bilgilerin kendilerine hangi paylaşım biçimleri ile geldiği sorulmuş ve sonuçlar Grafik 9'da gösterilmiştir.

Grafik 9: Covid-19 Aşısı ile İlgili Yanlış Olduğu Düşünülen Haberlerin Paylaşım Biçimleri (%)

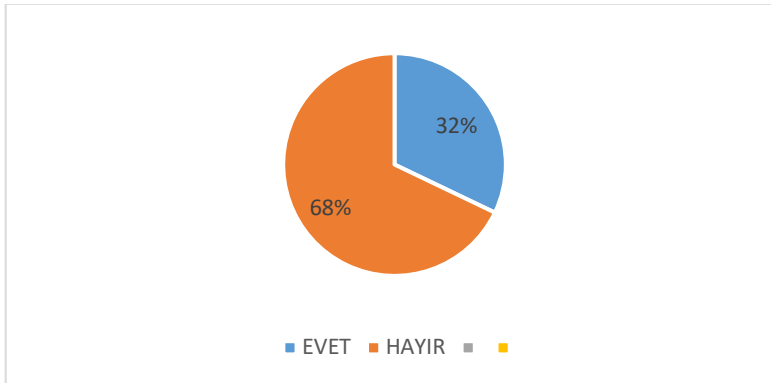

Grafik 9'da görüldüğü üzere aşı ile ilgili yanlış olduğu düşünülen bilgilere yönelik haberlerin en fazla yazı ve haber formatında paylaşıldığı tespit edilmiştir.

Covid-19 Aşısına Yönelik Haberleri Paylaşım Durumu

Katılımcı öğrencilere aşı ile ilgili doğru olup olmadığını bilmedikleri bilgileri paylaşıp paylaşmadıkları sorulmuş ve sonuçlar Grafik 10'de gösterilmiştir.

Grafik 10: Aşı ile İlgili Doğru Olup Olmadığı Bilinmeyen Bilgileri Paylaşım Durumu (%)

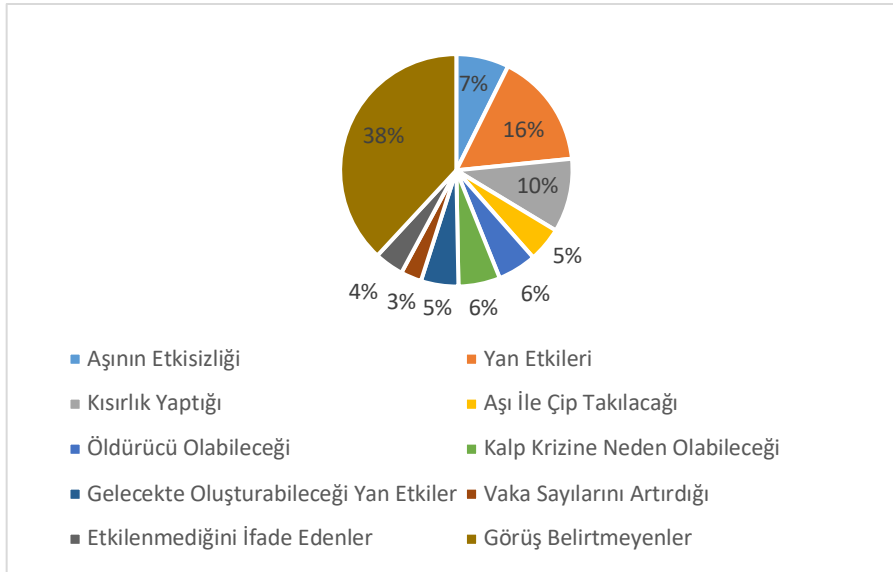

Katılımcı öğrencilerin büyük bir çoğunluğu aşı ile ilgili doğru olup olmadığını bilmedikleri bilgileri paylaşmadıkları yönünde cevap vermişlerdir. Doğru olup olmadığını bilmedikleri halde bu bilgileri paylaşanların oranı ise azımsanmayacak kadar büyüktür. TRT Akademi İnfodemi Araştırması'na göre ise, doğru olup olmadığını bilmedikleri bilgileri paylaşanların oranı %26 olarak tespit edilmiştir (TRT Akademi, 2020: 241). Dolayısıyla, infodeminin hızla yayılması ve insanların yanlış bilgilerle daha fazla muhatap olmasının altında yatan neden, birçok insanın doğruluğundan emin olmadıkları bilgileri çekinmeden paylaşmalarıdır.

Covid-19 Aşısına Yönelik Yalan Haberler ve Aşı Olma Kararı

Katılımcı öğrencilere aşı ile ilgili yanlış olduğunu düşündükleri ve onları çok etkileyen haberlerin neler olduğu yönünde açık uçlu bir soru sorulmuş ve cevaplar içerik analizine tâbi tutularak kategorilere ayrılmıştır. Yapılan içerik analizi sonucu ortaya çıkan kategorilerin oransal dağılımı aşağıdaki gibidir:

Grafik 11: Aşı ile İlgili Yanlış Olduğu Düşünülen ve Katılımcıları Etkileyen Haberler

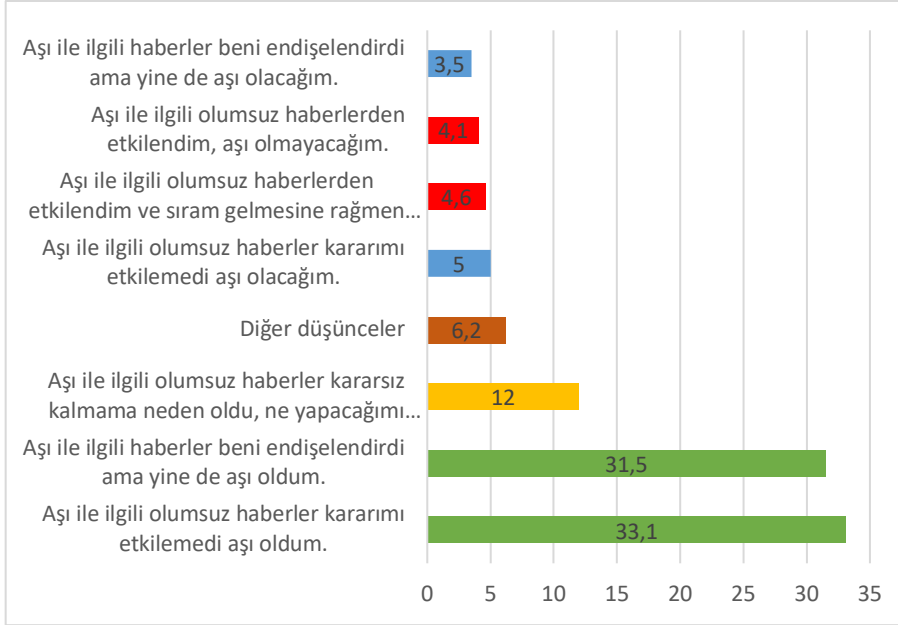
Grafik 11’de görüldüğü üzere öğrenciler, aşının etkisizliği, yan etkileri, kısırlık yaptığı, aşı ile çip takılacağı, aşının öldürücü olduğu, kalp krizine neden olduğu, gelecekte farklı etkiler gösterebileceği, vaka sayılarını artırdığı gibi görüşler ileri sürmüşlerdir.

Türkiye’de olduğu gibi dünyanın birçok ülkesinde Covid-19 pandemisi ve aşıya yönelik birçok yalan haber yayılmış ve bu haberler olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Örneğin Avrupa’nın pek çok ülkesinde aşı ve sokağa çıkma kısıtlamasına karşı çıkanlar, aşıların insanları kısırlaştırmak ve topluları kontrol altına almak için bir araç olarak kullanıldığını, Covid-19 pandemisinin de bu amaçla planlandığını savunarak protestolar gerçekleştirmişlerdir (Leask, 2020). İngiltere’de Ofcom tarafından yapılan araştırmada katılımcılara Covid-19 ile ilgili yalan haberlere yönelik ne tür bilgilerle karşılaştıkları sorulmuş araştırmaya katılanların %15’i koronavirüs aşısının insanlara izlenebilir mikroçipler yerleştirme planının bir kılıfı olduğu; % 21’i doğurganlığı azalttığı yönünde görüş bildirmişlerdir. Katılımcıların geri kalanı Covid-19 ile ilgili, (aşı konusu dışında); yüz maskelerinin koruma sağlamadığı ve koruyucu olmadığı (% 22); gribin tek başına koronavirüsten daha fazla insanı öldürdüğü (% 19); koronavirüse bağlı ölümlerin sayısı gerçekte bildirilenden çok daha düşük olduğu (% 22); koronavirüsün gerçekte var olmadığı ve genetiğiyle oynandığı (% 15) yönünde cevaplar vermişlerdir (Ofcom Report, 2021).

Amerika’da Covid-19 aşısına yönelik infodemi ile ilgili olarak, Philadelphia Çocuk Hastanesi Aşı Eğitim Merkezi Direktörü ve FDA Aşı Danışma Komitesi Üyesi Dr. Paul Offit (aktaran Hürriyet, 29 Mayıs 2021): "Aşıya karşı olanlar her zaman 'Bu ölümlere bakın, aşıların yarattığı şu hasara bakın' diyecekler ve onlara inananlar her zaman olacak. Bunu değiştirmemizin tek yolu mantığın hâkim olduğu bir gezegene taşınmak" sözleriyle aşıya yönelik infodemi ile mücadelenin zorluğuna vurgu yapmıştır.

Katılımcı öğrencilere aşı olma kararı ile ilgili düşünceleri sorulmuş ve sonuçlar Grafik 12’de gösterilmiştir.

Grafik 12: Öğrencilerin Aşı Olma Kararı İle İlgili Düşünceleri (%)

Grafik 12'deki, katılımcı öğrencilerin görüşleri kümeleme (cluster) analizi ile gruplandığında, öğrencilerin toplamda %38,1'inin aşı ile ilgili olumsuz haberlerin aşı olma kararlarını etkilemediği yönünde; %55,7'sinin, yani yarısından fazlasının ise aşı ile ilgili olumsuz haberlerden etkilendiği ve bu haberler nedeniyle endişelendikleri yönünde cevaplar verdiği görülmektedir.

Akyüz (2021)'ün çalışmasında katılımcılara "aşı yaptıracak mısınız?" sorusu yöneltilmiş ve %35,4 oranında "kararsızım" cevabı alınmıştır. Aşı yaptıracığını söyleyenlerin oranı %34,6, yaptırmayacağını söyleyenlerin oranı ise %29,9 olarak belirlenmiştir. Söz konusu araştırma verileri tarafımızca yapılan bu araştırma verileri ile karşılaştırıldığında aşı konusunda kararsız olanların oranı bu çalışmada (%12) oldukça düşüktür. Dolayısıyla bu farkın, iki araştırma arasında 20 aylık bir süre geçmesinden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Zira, bireyler zamanla edindikleri bilgiler neticesinde almış oldukları kararları değiştirebilmektedirler.

'Diğer' seçeneğini işaretleyerek görüşlerini ifade eden katılımcı öğrencilerin görüşleri ise şöyledir:

- "Aşı olmak istemiyorum gereksiz, vücudumun sağlık düzeyi iyi olduğu için.",
- "Aşı olmayacağım çünkü ileride bünyemi bozacak bir şey var mı yok mu garantisini vermiyor.",
- "Aşı ile ilgili haberler umrumda olmadı sadece yan etkileri biraz çekinge yarattı ama aşı oldum.",
- "Aşı olmamak kişinin temel hakkıdır. Doğal bağışıklığı olan insanlara neden aşı yaptırılmaya çalışılıyor? Dünyada ve Türkiye'de Hangi antikoru (doğal bağışıklık ile oluşan antikor, aşı sonrası oluşan antikor) daha uzun süre bağışıklık sağlar bunu ölçebilen bir teknoloji yokken insanlara neden medya, çevre ve kurumlar (özel -kamu) tarafından "aşı olun sağlığınızı koruyun" şeklinde baskı yaptırılıyor. Neden 3.fazı geçmemiş ilaç veya aşı sonrası doğabilecek olumsuzluklardan bahsetmiyorlar. Covid döneminde üretilen aşular 3. fazı geçmemiştir... ",
- "Üreten arkasında durmuyor. İlerleyen zamanda kalıcı hastalıklara sebep olacağını düşünüyorum. Aşı olmam için en az 5 yıl geçmeli.",
- "Aşının uzun vadedeki yan etkilerini bilmiyoruz.",
- "Aşı ile ilgili olumsuz haberlerin yanı sıra aşığı şuanlık neden olmak istemediğimi sırayla açıklayayım, 1. Pfizer'in resmî web sitesine girdiğiniz zaman (FACT SHEET) diye bir rapor var, raporda FDA aşığı onaylamadığını söylüyor ve aşı ruhsat almamış yani FDA daha önümüzdeki süreci izleyecek sonra ya onaylar ya da onaylamaz. 2. yine Pfizer'in kendi raporunda diyor ki şimdiki bilinen yan etkiler dışında ileride tehlikeli ve riskli başka yan etkiler de oluşabilir ve bu aşı henüz klinik testler aşamasında

araştırılıyor, ayrıca aşı etkinliğinin ne kadar süreceği de henüz belli değil. Zaten bu yüzden FDA henüz onaylamamış. Sonuç olarak, ortada ciddi bir pandemi var diye acil kullanım onayı ile kullanıma sürüldü zaten bu yüzden bence gönüllük esastır ve zorunluluk olmaması lazım, insanlar virüse yakalanma riskini ve hastalıktan olası oluşabilecek hasarları değerlendirip aşı olmaya karar verebilirler. Ben şahsen pandeminin başladığından beri tek yaşıyorum ve hiç kimseyle buluşmuyorum yani virüse yakalanma riskim düşük olduğu için yukarıda saydığım sebeplerden ötürü şu anlık aşığı olmayacağım.”,

–“Bazı belirsizlikler beni endişelendiriyor bu yüzden sıram geldiği halde henüz aşı olmayı düşünmüyorum.”

Katılımcı öğrencilerin görüşlerinden yola çıkarak, bu görüşlerin kitle iletişim araçları ve özellikle sosyal medya vasıtasıyla yayılan haber ve bilgiler ile örtüştüğünü söylemek mümkündür.³ Bu veriler, katılımcı öğrencilerin aşığı ilgili haberlerden etkilendiklerini, bu haberler doğrultusunda ortak olmayan farklı düşünceler geliştirdiklerini ortaya koymaktadır. Bu araştırma sonucu ortaya çıkan, aşı ile ilgili infodeminin bireylerin aşı olma kararını olumsuz yönde etkilediği yönündeki bulgu, Yıldırım ve Kelebek (2021), Wilson ve Wiysonge (2020), Loomba ve arkadaşları (2021), Lockyer ve arkadaşları (2021) ve Krikorian ve arkadaşları (2021)'nin çalışmalarının bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Söz konusu çalışmaların tamamında bireylerin aşı ile ilgili olumsuz haberlerden etkilendikleri ve bu durumun aşı olma niyetini de olumsuz yönde etkilediği ortaya çıkmıştır.

SONUÇ

Bu çalışmada katılımcı öğrencilerin gündem takibi, iletişim kaynaklarına güven düzeyi, haber kaynaklarını teyit etme durumu, haber ve bilgileri paylaşım durumu, Covid-19 aşısına yönelik gündem takibi, Covid-19 aşığı ile ilgili haberlere yönelik tutumları, Covid-19 aşığı ile ilgili yanlış bilgi içerdiğini düşündükleri haberlere yönelik düşünceleri, Covid-19 aşısına yönelik haberleri teyit etme ve paylaşım durumu, Covid-19 aşısına yönelik yalan olduğunu düşündükleri haberler ve aşı olma kararlarına yönelik veriler elde edilmiştir.

Bu araştırmanın sonuçlarına göre, Covid-19 aşığı ile ilgili infodeminin Samsun Üniversitesi öğrencilerinin aşı olma kararını olumsuz yönde etkilediğini söylemek mümkündür. Katılımcı öğrencilerin görüşleri kümeleme (cluster) analizi ile gruplandırıldığında, öğrencilerin yarısından fazlasının aşı ile ilgili olumsuz haberlerden etkilendiği ve bu haberler nedeniyle endişelendikleri yönünde cevaplar verdiği görülmektedir. Katılımcı öğrenciler, aşı ile ilgili yanlış olduğunu düşündükleri haberlerin; aşının etkisizliği, yan etkileri, kısırlık yaptığı, aşı ile çip takılacağı, aşının öldürücü olduğu, kalp krizine neden olduğu, gelecekte farklı etkiler gösterebileceği, vaka sayılarını artırdığı gibi içeriklere sahip olduğunu belirtmişlerdir.

Araştırmada elde edilen verilerden, katılımcı öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun internet haber sitelerinin yanlış bilgi/haber içerdiğini düşündükleri görülmektedir. Daha çok sosyal medya ortamlarının (Facebook, Instagram, Twitter, Whatsapp) yanlış bilgi/haber içerdiği düşünülmektedir. Katılımcı öğrencilerin pandemi ile ilgili haberleri en fazla televizyon haberlerinden takip ettikleri görülmektedir. Televizyon haberlerinin ardından en fazla bilgi edinilen haber kaynaklarının sırasıyla internet haber siteleri, Sağlık Bakanlığı ve Instagram olduğu ortaya çıkmıştır. Katılımcı öğrencilerin kendilerine gelen bilgilere güvenmedikleri, bu bilgileri çeşitli yollarla teyit ettikleri, fakat doğrulama sitelerinin haberlerin teyit edilmesinde en az başvurulan yollardan biri olduğu tespit edilmiştir. Katılımcı öğrencilerin kendilerine gelen bilgileri en çok (sırasıyla) yüz-yüze, Whatsapp'tan ve Instagram'dan paylaştıkları tespit edilmiştir. Katılımcı öğrencilerin neredeyse tamamının Covid-19 aşığı ile ilgili yanlış bilgi

³ Öğrencilerin görüşleri ile örtüşen benzer bilgilerin yer aldığı haberler için bkz. Faruk Bildirici: Gazetecinin ölümünden aşığı suçlamanın alemi ne?, <https://www.gazeteduvar.com.tr/faruk-bildirici-gazetecinin-olumunden-asiyi-suclamanin-alemi-ne-haber-1527210>; Son dakika! Dünya bunu konuşuyor! Koronavirüs aşığıyla çip..., <https://www.milliyet.com.tr/galeri/son-dakika-dunya-bunu-konusuyor-koronavirus-asiyi-cip-6380172/6>; Covid aşığı kısırlığa yol açar mı, hastalığı geçirenler ne zaman olabilir, uzun vadeli etkileri neler?, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-57530274>; Covid aşığıyla ilgili komplo teorileri neler, bilim insanları bunları nasıl çürütüyor? <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55172316>

içerdiğini düşündükleri haberlerle karşılaştığı görülmektedir. Katılımcı öğrencilerin yaklaşık üçte biri doğru olup olmadığını bilmedikleri bilgileri paylaştıklarını belirtmişlerdir. Bu veri, yalan haberlerin yayılma nedenini açıklayan önemli bir bulgudur.

Görüldüğü üzere infodemiye yönelik bireylerin tutumları farklı olduğu gibi, infodemiden etkilenme durumları da farklılık göstermektedir. Fakat genel itibarıyla bu çalışma kapsamında infodeminin bireyleri endişelendirdiği ve aşı olma kararında olumsuz yönde etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Bireylerin infodemi karşısında nasıl davranmaları gerektiğinin farkına varabilmeleri bu konuda bilinçlenmeleri adına özellikle eğitim kurumları ve kitle iletişim araçları vasıtasıyla bireylere “medya okuryazarlığı eğitimi” verilmelidir. Infodeminin aşı olma kararına etkileri konusu üzerine daha iyi mütalaa etmek için Türkiye’nin farklı coğrafi bölgelerinde ve farklı gruplarla yapılacak olan araştırmalar tarafımızca yapılan bu çalışmanın sonuçları ile karşılaştırılarak yeni bilimsel verilerin elde edilmesine yardımcı olabilir.

Bireysel paylaşımlar, doğruluk kontrol süreçlerinin zayıflamasına ya da ortadan kalkmasına neden olabilmektedir. Dolayısıyla doğruluğu hiçbir süzgeçten geçirilmeyen sayısız bilgi her an dolaşıma girmekte ve yayılmaktadır. Bu noktada başta kurumsal bir yapıları olan geleneksel medyanın ve internette paylaşım yapan bireylerin haber ve bilgileri paylaşırken sorumluluk bilinciyle hareket etmeleri gerekmektedir. Ayrıca Facebook, Instagram, Twitter gibi sosyal medya platformlarının infodemiye engelleyen daha fazla tedbir almaları, infodeminin önüne geçilmesi bakımından son derece önemlidir.

KAYNAKÇA

Akbal, E. ve Gökler, ME. (2020). “COVID-19 Salgını Sürecinde Eksikliği Ortaya Çıkan Bir Gerçek: Sağlık Okuryazarlığı”, ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi. 5(COVID-19 Özel Sayısı), s. 148-155.

Akyüz, S. S. (2021). “Aşı Karşıtlığı ve Şeffaflık Algısında İletişim Pratikleri ve Siyasal Atıf Aidietlerin Rolü”, Yeni Medya Elektronik Dergisi, 5 (2), s. 172-185.

Akyüz, S. S., Kazaz, M. ve Gülnar, B. (2021). “İletişim Fakültesi Öğrencilerinin Sahte/Yalan Haberlerle İlgili Görüşlerine Yönelik Betimleyici Bir Çalışma” Selçuk İletişim, 14 (1), s. 216-239.

Andreu-Sánchez, C. and Martín-Pascual, M.Á. (2020). “Fake images of the SARS-CoV-2 coronavirus in the communication of information at the beginning of the first Covid-19 pandemic”, El profesional de la información, 29(3), pp.1–10.

BBC. (2020, Aralık 3). “Covid aşlarıyla ilgili komplo teorileri neler, bilim insanları bunları nasıl çürütüyor?”, BBC, 3 Aralık, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55172316>, Erişim Tarihi: 28.02.2022.

BBC. (2021). “Covid aşları kısırlığa yol açar mı, hastalığı geçirenler ne zaman olabilir, uzun vadeli etkileri neler?”, BBC, 18 Haziran, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-57530274>, Erişim Tarihi: 28.02.2022.

BM Türkiye Haberler. (2020). “BM: COVID-19 hakkında yanlış bilginin yayılmasını önlemek için sosyal medya paylaşımınızın içeriğini bir kez daha düşünün”, BM Türkiye Haberler, 6 Temmuz, <https://turkey.un.org/tr/52048-bm-covid-19-hakkinda-yanlis-bilginin-yayilmasini-onlemek-icin-sosyal-medya-paylasiminizin>, Erişim Tarihi: 28.02.2022.

Çıtak, G. ve Aksoy, Ö. D. (2020). “Aşılamada Önemli Bir Engel: Aşı Reddi”, ERÜ Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi, 7(2), s. 15-20.

Dijital Haber Raporu. (2018). Reuters Institute for the Study of Journalism Digital News Report 2018, <https://teyit.org/turkiye-sahtehabere-en-cok-maruz-kalanulke#:~:text=Reuters%20Digital%20News%20Report%202018,internetteki%20yanl%C4%B1%C5%9F%20b%20ilgiden%20endi%C5%9Fe%20duyuyor>, Erişim Tarihi: 10.01.2022.

Dolu, İ., Söğüt, S. ve Cangöl, E. (2021). “Sağlık Alanında Çalışmayan Akademisyenlerin Aşı Reddi ile İlgili Görüşlerinin İncelenmesi”, Türkiye Klinikleri J Nurs Sci, 13(2), s. 287-94.

Dünya Sağlık Örgütü. (2020). “Infodemic”, https://www.who.int/health-topics/infodemic#tab=tab_1, Erişim Tarihi: 21.02.2022.

Edson C.T. Jr., Zheng, W.L. and Richard, L. (2018). “Defining ‘fake news’”, *Digital Journalism*, 6(2), pp. 137-153.

Erkekoğlu, P., Köse, S. B. E., Balcı, A. ve Yirün, A. (2020). “Aşı kararsızlığı ve COVID-19’un etkileri”, *Literatür Eczacılık Bilimleri Dergisi*, 9(2), s. 208-220.

Erozan Gürsel, E. (2020). “Pandeminin sinsi silahı: İnfodemi”, *Dünya*, 29 Eylül, <https://www.dunya.com/dunyanin-ikisi/pandeminin-sinsi-silahi-infodemi-haberi-483358>, Erişim Tarihi: 21.02.2022.

Gazete Duvar. (2021). “Faruk Bildirici: Gazetecinin ölümünden aşığı suçlamanın alemi ne?”, *Gazete Duvar*, 1 Temmuz, <https://www.gazeteduvar.com.tr/faruk-bildirici-gazetecinin-olumunden-asiyi-suclamanin-alemi-ne-haber-1527210>, Erişim Tarihi: 21.02.2022.

Genç, Ç. (2021). “COVID-19 Pandemisinde Bilgi Edinme Kaynakları, Medya Kullanım Alışkanlıkları ve Aşıya Yönelik Tutumlar”, *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (36), s.178-202. DOI: 10.31123/akil.988587

Groza, A. (2020). “Detecting fake news for the new coronavirus by reasoning on the Covid-19 ontology”, *arXiv preprint*, <https://arxiv.org/abs/2004.12330>, Erişim Tarihi: 21.02.2022.

Güler, B. (2020). “İran’da sahte içkiden ölenlerin sayısı 800’e yaklaştı”, *Anadolu Ajansı*, 22 Haziran, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iranda-sahte-ickidenolenlerin-sayisi-800e-yaklasti/1822904>, Erişim Tarihi: 21.02.2022.

Hürriyet. (2021). “Milyonlarca insan bu yüzden aşı olmuyor! Yalan haberlerin kaynağı bulundu”, *Hürriyet*, 26 Mayıs, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/milyonlarca-insan-bu-yuzden-asi-olmuyor-yalan-haberlerin-kaynagi-bulundu-41818736>, Erişim Tarihi: 21.02.2022.

İçişleri Bakanlığı Genelgesi. (2021). “Bazı Faaliyetler İçin PCR Testi Zorunluluğu Genelgesi” <https://www.icisleri.gov.tr/bazi-faaliyetler-icin-pcr-testi-zorunlulugu-genelgesi-gonderildi>, Erişim Tarihi: 21.02.2022.

Kebelek, E. ve Yıldırım, B. (2021). “Covid-19 Pandemisinde Karantina Sürecine Girmiş Kişilerin İnternet Haber Siteleri ve Sosyal Medyadaki İnfodemiye İlişkin Tutumları”, *Atatürk İletişim Dergisi*, (22), s. 33-64. DOI: 10.32952/atauniiletisim.963918

Kesgin, Y. ve Gül Ünlü, D. (2021). “COVID-19 AŞISIZI ve Yalan Haber: Aşılama Öncesinde Bireylerin Yalan Haber İçeriklerini Fark Etme, Takip Etme ve Teyit Etme Eğilimlerinin Belirlenmesi”, *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (35), s. 32-55. DOI: 10.16878/gsuilet.914875

Keyes, R. (2019). *Hakikat Ötesi Çağ: Günümüz Dünyasında Yalancılık ve Aldatma. Deli Dolu.*

Kricorian, K., Civen, R. ve Equils, O. (2021). COVID-19 vaccine hesitancy: misinformation and perceptions of vaccine safety. *Human Vaccines & Immunotherapeutics*, 1-8.

Krippendorff, K. (1980). *Content Analysis: An Introduction to its Methodology*, Sage, Beverly Hills.

Leask, J. (2020). Vaccines-lessons from three centuries of protest. <https://www.nature.com/articles/d41586-020-02671-0>

Lockyer, B., Islam, S., Rahman, A., Dickerson, J., Pickett, K., Sheldon, T., Wright, J., McEachan, R., Sheard, L. ve Bradford Institute for Health Research Covid-19 Scientific Advisory Group (2021). “Understanding COVID-19 misinformation and vaccine hesitancy in context: Findings from a qualitative study involving citizens in Bradford”, *UK. Health expectations: an international journal of public participation in health care and health policy*, 24(4), pp. 1158–1167. <https://doi.org/10.1111/hex.13240>

- Loomba, S., de Figueiredo, A., Piatek, S. J., de Graaf, K. ve Larson, H. J. (2021). "Measuring the impact of COVID-19 vaccine misinformation on vaccination intent in the UK and USA", *Nature human behaviour*, 5(3), pp. 337-348.
- Mert, E. (2021). "Anket, Çevrimiçi Anket Tekniği ve Çevrimiçi'nde Anket Uygulaması", *Mutlu Binark (Der.)*, *Yeni Medya Çalışmalarında Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, İstanbul. Ayrıntı Yayınları, s. 93-123.
- Milliyet (2020). "Son dakika! Dünya bunu konuşuyor! Koronavirüs aşısıyla çip..." *Milliyet*, 15 Aralık, <https://www.milliyet.com.tr/galeri/son-dakika-dunya-bunu-konusuyor-koronavirus-asisiyla-cip-6380172/6>, Erişim Tarihi: 15.01.2022.
- O'Connor, C. ve Murphy, M. (2020). "Going viral: doctors must tackle fake news in the covid-19 pandemic". *BMJ (Clinical research ed.)*, 369, m1587. doi:10.1136/bmj.m1587
- Ofcom Report. (2021). "Covid-19 news and information: consumption and attitudes", <https://www.ofcom.org.uk/research-and-data/tv-radio-and-on-demand/news-media/coronavirus-news-consumption-attitudes-behaviour>, Erişim Tarihi: 14.01.2022.
- Okyay, P. (2021). "COVID-19 Pandemisinin Mevcut Durumu ve Gelecek Öngörülleri", *Sağlık Bilimlerinde İleri Araştırmalar Dergisi*, 4(1), s. 97-103.
- Sala, C. H. ve Bragulat, E. J. (2004). "A program to perform Ward's clustering method on several regionalized variables", *Computers & Geosciences*, 30, pp. 881-886.
- Sarioğlu, E. B. ve Turan, E. (2020). "COVID-19 ile ilgili haberlerde bilginin yeniden üretilmesi sürecinin infodemik açıdan analizi", *Turkish Studies*, 15(6), s. 819-837.
- Sönmez, V. ve Alacapınar, F.G. (2019). *Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Gözden Geçirilmiş 7. Baskı. Ankara: Anı Yayıncılık.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2011). *Sağlığın Teşviki ve Geliştirilmesi Sözlüğü*. Bakanlık Yayın No: 814. <https://sbu.saglik.gov.tr/Ekutuphane/kitaplar/Sa%C4%9F%C4%B1%C4%9F%C4%B1n%20Te%C5%9Fviki%20S%C3%B6zl%C3%BCk.pdf>, Erişim Tarihi: 14.01.2022.
- TC. Sağlık Bakanlığı. (2018). *Türkiye Sağlık Okuryazarlığı Düzeyi ve İlişkili Faktörleri Araştırması*. <https://sggm.saglik.gov.tr/Eklenti/39699/0/soya-rapor-1pdf.pdf>, Erişim Tarihi: 14.01.2022
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2019). *T.C. Sağlık Bakanlığı 2019-2023 Stratejik Planı*. <https://stratejikplan.saglik.gov.tr/files/TC-Saglik-Bakanligi-2019-2023-Stratejik-Plan-Web-Katalog.pdf>, Erişim Tarihi: 14.01.2022.
- TRT Akademi. (2020). *İnfodemi Araştırması Raporu*. <https://trtakademi.net/koronavirus-kategori/trt-akademi-infodemi-arastirmasi-raporu/>, Erişim Tarihi: 14.01.2022.
- Türkiye Bilimler Akademisi. (2020). *Covid-19 Pandemi Değerlendirme Raporu*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Vosoughi, S., Roy, D. ve Aral, S. (2018). "The spread of true and false news online", *Science*, 357(6380), pp. 1146-1151.
- We Are Social. (2021). *Digital in 2021*. <https://recrodigital.com/dijital-2021-raporunda-turkiye-ve-dunyada-internet-ve-sosyal-medya-kullanimi-karsilastirmasi-ocak-2021/>, Erişim Tarihi: 14.01.2022.
- Wilson S. L. ve Wiysonge C. (2020). "Social media and vaccine hesitancy", *BMJ Global Health*, 5e004206 <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/33097547/>, Erişim Tarihi: 14.01.2022.
- Yalman, F. (2021). "Aşı Kabulünü Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma", *İnönü Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 9 (2) , 706-719. DOI: 10.33715/inonusaglik.827895.